

КОНЦЕПЦІЯ ДУШІ В РОМАНІ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «Тисячолітній Миколай»

Анотація. У статті досліджується розкриття концепції людської душі та художнє осмислення автором української історії (на матеріалі роману П.Загребельного «Тисячолітній Миколай»).

Ключові слова: людська душа, концепція, сутність існування, реінкарнація, художній час, художній простір.

Аннотация. В статье рассматривается раскрытие концепции человеческой души и художественное осмысление автором украинской истории (на материале романа П.Загребельного «Тисячолітній Миколай»).

Ключевые слова: человеческая душа, концепция, сущность существования, реинкарнация, художественное время, художественное пространство.

Summary. The article deals with analysis of the concept of human soul and the artistic perception of the history of Ukraine, using the material of the novel «A Thousand-year-old Mykolay» by P.Zahrebelny.

Key words: human soul, concept, essence of existence, reincarnation, art time, art space.

Означена нами проблема душі – дуже складна для наукового й художнього осмислення. Вона належить до тих ділянок, про які кожному можна вільно висловлюватись, але в яких дуже мало фактів, науково, об'єктивно стверджених. Історія зафіксувала понад тисячу фактів, так чи інакше пов'язаних з «минулим» життям. З'явилася теорія, яку назвали «генною пам'яттю». Суть її полягає в тому, що людина раптом згадує те, що відбувалося з далекими предками, нібито перевтілюючись у них. Своєрідні випадки реінкарнації спостерігаємо й у романі П. Загребельного, адже його герой, Микола, живе тисячу років, але кожного разу в новій тілесній оболонці.

У романі «Тисячолітній Миколай» у розкритті сутності існування людської душі важлива роль відведена елементам, узятих з усної народної творчості, що є творчим успіхом автора. У першому розділі – це народний звичай: «В цей день праведні душі приходять дивитися на своє тіло» [2, с. 3]. Так автор наводить читача на часи давноминулі, язичницькі, коли починали святкувати Русалі. Це свято носило поминальний характер. Клечання, яке заносили в хату, за народним віруванням, в'яжуться з мертвими предками. Українці вірили, що душі померлих родичів приходять в цей день до хати й ховаються у клечанні, таким чином спостерігаючи за життям своїх дітей та онуків [1]. Автор начебто сам розмірковує над сутністю існування людської душі: «...що життя не обмежено тісним земним кругом, що це лиш трагічна омана, що я ніби й умираю щоразу, але й не вмираю – живу тисячі років, безкінечно й безперервно, і живу не в небесах, бо небо це завжди тільки жаклива порожнеча, і немає там ні надій, ні страхів...» [2, с. 3]. Герой почергово переміщується у своїх роздумах то на небо, то на землю (і там, і там живуть людські душі), приходячи до висновку, що в кінці життя людського – його початок. П. Загребельний використовує несподіваний екскурс у минуле, згадуючи, що колись його коня збивав з ніг свист Солов'я-розбійника в Муромсь-

ких лісах, а потім переноситься у віддалене від часів казкових богатирів майбутнє (бомбардування Хіросіми), щоб ствердити думку про безсмертя людської сутності, про безсмертне її призначення.

Микола Сміян впевнено пересувається в часі і просторі. Письменник пише, що всі душі після смерті возносяться на небо – і відразу читач опиняється в небі, на борту літака. Відстань від землі до неба – як символ прірви, що утворилася між головним героєм і його братом. Автором осмислюються такі категорії, як життя і смерть (головний герой роздумує над тим, що всі люди смертні, а сам він безсмертний). З давніх-давен язичники насміхалися над смертю, а християни її боялися, хоча Микола й думає, що страшна не власна смерть, а видовище чужої. Описуючи смерть брата головного героя, автор вдається до іронічного бачення тієї епохи, коли похорон відомої особи, за висловом письменника, перетворювався на цирк. Перебування Миколи у занадто освітленому кабінеті, названому автором «переповненим недоброчливим простором», в якому ще вчора працював Марко, порівнюється з пересуванням у нічному степу, простори якого долаються легше.

Порівнюючи двох братів, П. Загребельний акцентує увагу на такій деталі, як очі: «Я дивлюся на брата, примруживши свої немолоді (ой які ж немолоді!) очі, і брат знає, що я знаю про нього все, але він не знає того, що я просто його брат і не тільки, як оце сьогодні, учений-польовод одного з степових регіонів республіки, а й ще хтось, багаторикий і великий, смертний і безсмертний, присутній ось тут і в цей час і всюдиущий у всі часи на цілу тисячу років» [2, с. 17], тобто фіксує деталі виразу обличчя, зокрема очей, котрі традиційно є виявом сутності людської душі, а портрет у свою чергу – вираженням духовної сутності героя. Образ тисячолітнього Миколи переростає в образ-символ народу українського, якому довелося пройти через такі страшні випробування долі. Про величезний часовий зріз, про час, прожитий ним на землі, свідчать такі рядки: «Я зарізаний мечем,

зрешечений татарськими отруєними стрілами, зарубаний турецьким ятаганом, четвертований шляхетськими катами, спалений у фашистських крематоріях, – але я живу!» [2, с. 17], і вічно живе душа Миколина.

Говорячи про свій час народження, герой знову повертається в прадавні часи княжі: «Я народився над великою водою» [2, с. 17]. Цей уривок репрезентує не тільки рух, плинність, проминання, а й оновлення, очищення, одухотворення героя, вода увійшла в підсвідомість людей як образ Праматері, як всеплодюча сила. Надзвичайно важливу роль відіграє художній простір у порівнянні автором Києва та Царгорода, де Київ – місто вільне, навкруг якого безкраї степи, а Царгород оточений водою з усіх боків, і людська душа почуває себе в ньому, наче в клітці. Художній простір звужується до меж одного міста, навіть до однієї церкви, в якій хрестився, а потім і вінчався Володимир. Паралельно з цими подіями автор описує формування характерів двох братів тисячолітніх. Хронотоп є важливим компонентом в описі еволюції душі Миколи Сміяна, котра, народившись у княжі часи, з кожним новим життям у новій тілесній оболонці міцніла й мужніла. Після хрещення всі отримували нові імена і неначе нову долю й нову душу. П. Загребельний пише: «У Києві додавалося жорстокості з новим богом, а в людях народилися лицемірство і двоєдушність. Ми звикли до того, що душу має тільки людина, і душа – це щось недоторкане, люди змушені приховувати свої наміри, щоб не впустити в душу нікого чужого. До тіла твого кожен, хто має силу, добереться легко, бо тіло смертне. Можна спробувати добратися й до розуму, бо людина іноді сама зрікається його задля власного спокою. Але душу кожен береже неторканою, бо що ж тоді зостанеться, коли її втратиш?» [2, с. 32]. Своєрідною є манера письменника писати про події Київської Русі в теперішньому часі, але у вигляді спогаду. Автор зауважує, що голова старшого брата порожня, а про голову молодшого навіть не згадує взагалі, а тільки про його душу: «Коли ти приставлений до коней, то хто ж згадає, що й у тебе є душа, хто притулить до тебе нового бога, мученика неба, щоб не став ти до кінця мучеником землі» [2, с. 32]. Таке враження, що душа Миколи весь час знаходиться між землею і небом. І вже не зрозуміло: те, що він живе тисячу років, – його благодать чи кара господня?

Стежачи за ходом сюжету, спостерігаємо інший простір – степ, зловорожий, зимовий, яким іде шукати свою Назимку Сміяно-Микола. Степ є символом волі. У степи й ліси тікали люди, не бажаючи прийняти ромейську віру: «Київ стоїть на межі поля і пуші. Ти виходиш на край пуші і стаєш зачарований обширами, які тобі відкриваються, і наляканий загрозами, що вчуваються у безмежжі, де земля сходиться з небом» [2, с. 36]. Читач стає свідком просторово-часових зміщень: на кілька сюжетних моментів перенісшись у ХХ століття, а потім знов повернувшись назад. Але, незважаючи

на те, в якому часовому зрізі відбувається дія, мова йде про Бога, про віру, про душу (чи то це ХХ століття, і Марко Сміян під час хвороби згадує Бога, чи то це княжі часи, коли Микола читає язичникам молитву і розмірковує над існуванням двобожжя): «Нова віра рветься витіснити з серця віру давню, але людина легко і просто не піддається, вона починає жити розполовинено, вклоняється новому богові, не забуваючи й про старих, і згодом ця боротьба кінчається тим, що дві великі сили мовби взаємно знищуються, людина стає вільною від них, але з порожнечою в душі, а без бога в душі скільки можна прожити?» [2, с. 55]. Людська душа живе доти, доки в ній є добро, а коли з'являється зло в душі – людина помирає. Відповідно до такого розуміння співвіднесеності добра і зла вибудовується модель світу, у центрі якого – людина. Письменника тривожить моральна деградація особистості, передумови і першопричини втрати людиною моральної основи, духовних орієнтирів, національної гордості й самосвідомості. Мусить бути тривожний сигнал душі, яка наблизилася до краю прірви, до грані, що відділяє добро від зла. Спустошеність душі зображено за допомогою символічних образів та дуже влучних порівнянь.

Після подій Великої Вітчизняної війни романний час ніби зупиняється: «Вже понад два роки минуло, як визволено моє село, а тут і досі мовби війна, коли ж згадати, що вже повсюди мир, то ця «війна» стає ще страшнішою» [2, с. 295]. Досягти багатоголосся у творі – нелегке творче завдання, але П. Загребельному це вдається. Події показні з кількох точок зору, передовсім, з точки зору головного героя, а там, де йдеться про землянку, в якій живуть мати з малим сином, про заняття головного героя, письменник суміщає в оцінці подій, у часо-просторовій та психологічній характеристиках точки зору розповідача та героя, всебічно виявляючи себе, розкриваючи свою самосвідомість. А вже показ Миколиного з Оксаною житла ззовні (залізний підвал) та зсередини (ні води, ні електрики) подається через сприйняття героя й зумовлений не лише потребою розкрити соціальне становище Сміяна, а й необхідністю зоровими та слуховими засобами матеріалізувати простір і час, передати їхню гнітючу застійність, створити паузу перед тим, як стрімко зрушити хід сюжетних подій.

Роздуми головного героя про соціальні умови, про час, у яких живе він та його сучасники, у зіставленні з історичними умовами та з часом, у якому жили, боролись, перемагали далекі пращури, концентрують філософський заряд роману. Думка героя, що зримо народжується і розвивається у творі, рух його самосвідомості, що стала предметом авторського зображення, становить внутрішній сюжет «Тисячолітнього Миколая». У цьому плані витримується поліфонічний принцип побудови роману. Саме через нього розкривається різноманітність життя та складність людських

переживань. Епіграфом до останнього розділу взяті слова з народних голосінь (старовинна народна обрядова пісня, що виконувалась на похоронах і, як не дивно, на весіллі): «Мій синочку, мій рідненький! Мій синочку, мій дрібненький! Дитятко моє любе та миле, куди ти вибралось? Відкіля тебе визирати? Відкіля тебе виглядати?» [2, с. 563]

Другий тиждень після Великодня називається «поминальним», або Томиним (Фоминим), починається він Томиною неділею. Обряд поминання мертвих в залежності від місцевості, має такі назви: «гробки», «могилки», «бабський Великдень», «поминки». Але скрізь, по всій Україні, поширена церковна назва «Проводи». Вона, імовірно, походить від події, про яку записано ще в Євангелії, а застосовуватись ця назва почала в XVII столітті за часів Петра Могили [1]. П. Загребельний, назвавши розділ «Проводи», продовжує свої міркування про життя і смерть, зіставляючи дві часові площини, минуле і теперішнє (смерть Сталіна і смерть брата Марка), паралельно розповідаючи, як ховали Сталіна, як на мавзолеї за одну ніч стало на одну табличку більше, та як ховали Марка. Цю розповідь переривають спогади Миколи про роки навчання брата в інституті культури та роздуми про те, чи міг він щось змінити, коли б знав, що так станеться з його братом. До життєвого фіналу вони підходять зовсім різними людьми. На думку Миколи, «... життя – це не готельний номер, не казарма, не казенна камера і не чернецька келія.

Воно схоже на стару селянську хату, де в заснованих павутиною кутках і в таємничих скринях бабусиних давні спогади, в темному полиску ікон незбагненна святість, в незграбних саморобних медалях – надійність і захищеність простого людського щастя, всі оті торбинки, коробочки, вузлики з насінням, позатикані за сволок, за коминок, за жердку з одягом – мовби символи проростання й незнищенності життя, запорука і символ вічного тривання» [2, с. 588].

Весь роман рясніє різкими перепадами в часі: то автор згадує про записи з Іпатіївського літопису, то про страшну ніч у квітні 1986 року, «...коли розверзлося бетонне нутровище четвертого реактора Чорнобильської атомної електростанції» [2, с. 629]. Зазвичай, про людську душу найчастіше говорить тоді, коли хтось помирає. Чиясь смерть, а особливо рідної людини завжди налаштовує на роздуми про життя і вічність. Переосмислюючи проблему буття, споглядаючи тіло брата, Микола думає про те, чи приймуть його **душу** (не тіло) степи: «... а чи байдуже відторгнуть, як немилосердні заводи, вбиті хімією колишні ріки і сповнені затаєного жаху атомні електростанції, що висять на сумному дереві України, мов червиві груші?» [2, с. 15]. Тож тема екології душі в романі набуває не лише заглибленості, філософічності, а й у низці моментів – особливої гостроти, бо мова йде не про одну, а про тисячі спустошених душ.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу / Олекса Воропай. – Твори. У 2 т. – Т. 1. – Мюнхен: Українське видавництво, 1958. – 450 с.
2. Загребельний П. Тисячолітній Миколай / Павло Архипович Загребельний. – К.: Фірма «Довіра», 1994. – 635 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2011